
Renato MATIĆ

DRUŠTVO, INTERES,
MOĆ – ODNOS
PREMA ŽRTVI

Tema rada je odnos hrvatskog društva prema ratnim žrtvama. Pod pojmom ratne žrtve bit će riječi o osobama koje su izravno ili neizravno stradale u doba agresije pokrenute od strane srbijanskog režima u prvoj polovini 90-ih godina prošlog stoljeća. Cilj je ponuditi odgovor na pitanje jesu li ratne žrtve dodatno i višestruko viktimizirane društvenim odnosom koji se prema njima u hrvatskom društvu stabilizirao u poslijeratnim godinama. Kako bi se dao utemeljen odgovor, u prvom će se dijelu analizirati mogući okvir odnosa koji se u društvu ostvaruju prema žrtvi i onome što žrtva predstavlja ili u promijenjenim okolnostima može predstavljati. U tom je smislu vrlo značajno posebno naglasiti kako je svaki socijalni kontekst bitno određen mrežom obrazaca ostvarenih trajnim sukobljavanjem različitih interesa i moći. Potom se krajnje logičnim čini propitkivanje objektivizacije društvenog procesa u kojemu očekivani human odnos prema žrtvi, koji bi se primarno zasnivao na bezinteresnom respektu, biva zanemaren ili čak potpuno zapostavljen raznim političkim ili ekonomskim interesima. Do takvog rezultata društvo dolazi ponavljanjem obrazaca instrumentalizacije žrtve za različite posebne, uglavnom stranačke ili egoistične, ciljeve pojedinih političkih aktera, koji nastoje monopolizirati ulogu jedinog istinskog prijatelja žrtve ili njezina skrbnika. Za razumijevanje ovog procesa, značajnim će se pokazati cjelina sociologijske tradicije u kojoj se operacionalizira koncept moralnog poduzetništva. U završnom dijelu teksta pokušavaju se naglasiti zanemareni društveni potencijali koji bi s jedne strane zapriječili bilo kakvu instrumentalizaciju žrtve, a time i njezinu višestruku viktimizaciju. Istodobno se razmatraju mogućnosti kojima bi se osiguralo poštovanje ili pomoć žrtvi bez ikakvog dodatnog interesa, a ujedno bi se promovirali edukacijski i odgojni sadržaji za djelotvornu prevenciju stvaranja društvene klime koja bi u budućnosti rezultirala nekim drugim žrtvama.

2. DRUŠTVO I ODNOS PREMA ŽRTVI

S obzirom na naznačeni cilj ovog teksta, na početku će se analizirati predvidiv spektar odnosa koji se pojavljuju i stabiliziraju na relaciji *društvo – žrtva*. Ovdje će se prije svega raspravljati o odnosu spram žrtve unutar društvenog konteksta, u kojemu je za većinu sudionika takvog odnosa status žrtve nedvojbena, neovisno o tome je li riječ o odnosu društva spram same žrtve, odnosu spram onoga što žrtva predstavlja ili što u promijenjenim društvenim okolnostima može predstavljati.

Ukupan prostor odnosa prema žrtvi proteže se između tri krajnje pozicije: *bezinteresan respekt*, *instrumentalizacija* te *odnos negacije i relativizacije žrtve*.

Bezinteresan respekt žrtve u odnosu između subjekta i same žrtve ne uključuje nikakav dodatni uvjet, zahtjev, publiku ili neki izvanjski cilj. Bezinteresan respekt se prepoznaje u obliku društvenog djelovanja, koje će možda najtočnije opisati izraz *tiho sjećanje*. Riječ je o odnosu spram žrtava u smislu koji se najčešće koristi, a spominje sve kojih više nema, bilo da su smrtno stradali ili su nestali, a za njihov se mogući povratak kroz godine izgubila svaka nada. Bezinteresan respekt se također prepoznaje u obliku djelovanja koje je moguće nazvati *tiha podrška*, a iskazuje se žrtvama koje su na drugi način nepovratno pogođene ratnim okolnostima. Ovdje se pojam žrtva koristi za osobe koje je rat učinio invalidima, za one kojima je netko blizak smrtno stradao ili nestao, ili za sve čije je živote rat objektivno i nepovratno negativno promijenio. U svakom slučaju, i tiho sjećanje i tiha podrška oblici su društvenog djelovanja koje je, govoreći Weberovim pojmovima, moguće svrstati u kategoriju *vrijednosno-racionalnog* djelovanja. Takva aktivnost ne smjera bilo kakvom drugom ili skrivenom društvenom cilju, ne traži se niti očekuje bilo kakva društvena nagrada ili korist.

Instrumentalizacija žrtve ne negira status žrtve, ali žrtva nije cilj djelovanja, već sredstvo za ostvarenje nekog drugog cilja. Takav je odnos često teško prepoznatljiv prema manifestacijskim oznakama jer ne samo što uključeni akteri oštro odbacuju postojanje bilo kakve koristi već se, primjerice, govor o žrtvi uglavnom svodi na hvalospjeve, a i moguća konkretna pomoć iskazivat će se u puno većem materijalnom ili novčanom ekvivalentu od pomoći koju se može vidjeti u, recimo, *tihoj podršci*. Ipak postoji značajna manifestacijska *differentia specifica* u odnosu na sve oblike bezinteresnog respekta, a to je prisutnost svjedoka ili publike, a materijalna pomoć žrtvi uglavnom ne uključuje privatna sredstva aktera, već javna i većinom prikupljena porezom. Osim toga, u verbalnom obraćanju žrtvi često je

moguće prepoznati poruke koje govornici upućuju građanima i političkim suparnicima. U tim je porukama moguće prepoznati pokušaj izgradnje i dokazivanja statusa jedinog istinskog prijatelja žrtve, njezina skrbnika ili onoga koji jedini nikada neće zaboraviti „zasluge žrtava“. Među nositeljima tog tipa odnosa uglavnom je moguće prepoznati političke aktere, a najčešće su vrijeme događanja su različiti državni praznici, godišnjice stradanja, dok je predizborno vrijeme na samom vrhu intenziteta tog tipa govora o žrtvama. To je također značajna razlika s obzirom na odnos koji je nazvan bezinteresnim respektom žrtve, a koji se jednakim intenzitetom ostvaruje neovisno o datumima i publici.

Odnos negacije i relativizacije žrtve kreće se od potpunog osporavanja postojanja žrtve, preko formalnog priznavanja statusa, uz značajno „ali“ koje objašnjava da je žrtva zapravo „zločinac kojega je stigla zaslužena kazna, ali se nije sve dogodilo baš prema zakonu“, pa sve do relativizacije zločina i žrtve, koje se izražava stavom da je „zločina bilo na svim stranama“ te da „nema smisla raspravljati o tome tko je započeo rat i tko je više ili manje kriv“.

Naizgled nijansirani i višestruko različiti manifestni pristupi žrtvi, koje je moguće uvijek iznova proizvoljno mijenjati i oblikovati, dominirat će društvenim prostorom sve dok su kriteriji razlikovanja ovisni o interesima nositelja dominantne društvene moći. Ti će se kriteriji definirati prema promjenjivim specijalnim i partikularnim ciljevima, a opravdat će se važećim zakonskim normama i simbolima, koji u različitim okolnostima društvenog kretanja zauzimaju krunska i po svemu „posvećena“ mjesta čija se nedodirljivost jednostavno podrazumijeva i ne dovodi u pitanje. To su ponekad i po potrebi tradicionalna uporišta poput *civilizacije* i *jedine prave vjere*, potom svete točke modernog doba gdje se životi prodaju, daruju i uništavaju u ime *rase, nacije, klase, slobode, znanstvenog i tehnološkog napretka*, dok se u novije doba različite istine, zbog čijih se obrana pokreću ratovi, imenuju *demokracijom, ljudskim pravima* ili *terorističkim prijetnjama*. Sve su to u određenim trenucima ciljevi čija je nedodirljivost neupitna i kojima se na *oltar* ideologije prinose nove žrtve.

Unatoč tome, sve vrijeme postoji i puno teže promjenjiv, ali zato i teško uočljiv sustav kriterija koji uključuje dugoročne društvene učinke, utemeljene tek na jednostavnom spektru vrijednosti. Prostire se između izgradnje društva prema dobru osobe, njezinih ljudskih i građanskih prava, usklađenih s održivosti okoliša, očuvanju života i zdravlja, a dijametralno nasuprot logici gomilanja profita i dominacije nad ljudima i prirodom. Uvođenjem

ovog pogleda i odnos društva prema žrtvi moguć je samo s dvije međusobno nepomirljive i zauvijek suprotstavljene pozicije. Na jednoj strani *bezinteresan respekt žrtve* kao neponovljive osobnosti koja je, neovisno o svom društvenom položaju, podrijetlu, opredjeljenjima i izborima, uvijek cilj i vrijednost po sebi, a sve u čijem je stvaranju ta osoba kao član ljudskog roda sudjelovala, a to su povijesni i kulturni procesi, političke i ekonomske strukture i zakoni, te društvene institucije poput države, treba joj po jednostavnom kriteriju *tko je što stvorio* biti na usluzi u statusu sredstva za trajni i održivi boljitak, a kojoj su, unatoč svemu, nepovratno oduzeta njezina ljudska i građanska prava. Nasuprot toj poziciji stoji temeljan i trajan *izostanak respekta* koji se u odnosu prema žrtvi postavlja ovisno o trenutnom interesu, u jednom trenutku *negirajuće i relativizirajuće*, a u drugom *instrumentalizirajuće*, kao puko sredstvo za ostvarenje nekog cilja. Taj se pristup uvijek iznova pokušava prikriti i opravdati manje ili više usklađenim prigodnim govorima, velikim pričama o povijesnim ciljevima za koje vrijedi žrtvovati život, i to u pravilu život nekog drugog, dok se iza paravana velikih povijesnih ciljeva, isto tako u pravilu, kriju ego, politički i ekonomski interes. U svakom slučaju, nasuprot bezinteresnom respektu i neovisno o manifestnom izričaju, uvijek se iznova događa nova viktimizacija žrtve. Kojoj će se od tih međusobno udaljenih i suprotstavljenih pozicija različiti društveni akteri približiti, ovisi prije svega o autonomnom opredjeljenju samih aktera, ali će prevladavajući izbor itekako utjecati na kreiranje ukupnog socijalnog konteksta, tj. strukture obrazaca normi, vrijednosti, uloga, djelovanja i procesa ostvarenih trajnim sukobljavanjem različitih interesa i nositelja društvene moći.

Što se može očekivati od ukupnih društvenih odnosa koji se u segmentu odnosa prema žrtvi pojavljuju kao njezina instrumentalizacija, te kako se objektivira društveni proces u kojemu se poželjan humani odnos prema žrtvi, koji bi se primarno zasnivao na bezinteresnom respektu, zanemaruje ili potpuno povlači pred političkim ili ekonomskim interesima? Za razumijevanje tog procesa značajnom će se pokazati cjelina sociologijske tradicije u kojoj se operacionalizira koncept moralnog poduzetništva.

3. INSTRUMENTALIZACIJA ŽRTVE KAO OBLIK MORALNOG PODUZETNIŠTVA

S obzirom na to da se raspravljaju društvene okolnosti, koje barem prema minimalnim zahtjevima odgovaraju ideji parlamentarne demokracije, trodiobe vlasti i vladavine zakona, u ovom će se tekstu pojam moći i vlasti koristiti u Weberovom smislu, koji se iz klasične sociološke tradicije čini dostatno primjenjivim. Moć kao mogućnost provedbe volje nekog društvenog aktera, unatoč mogućem otporu koji se može očekivati od onih aktera koje se želi pokoriti; i vlast kao vjerojatnost da će akteri nad kojima se želi provesti volja, tj. građani, prihvatiti nametnutu volju. Demokratizacija društvenog prostora i društvenih odnosa podrazumijeva praksu da posjednici prevladavajuće količine društvene moći ne mogu unedogled i bez ozbiljnijeg otpora provoditi svoje specijalne i partikularne interese. Naprotiv, u razvijenim je demokratskim okolnostima veća vjerojatnost da će, unatoč poziciji vlasti, političke elite, prije svega zahvaljujući izoštroj demokratskoj svijesti svojih birača, ali i dobro usklađenoj pravnoj strukturi, ako ne ispunje očekivanja, vrlo teško izbjeći sankcije političke odgovornosti, pa sve do kaznenog progona i oduzimanja ukupne imovine, ako se otkrije da su možda i samom svojom pasivnošću, a kamoli izravnom upletenošću, pridonijeli nekakvoj šteti ili nedjelu. Stoga se, i unatoč moralno dvojbenim slučajevima, pa i konkretnim kriminalnim i korupcijskim aktivnostima pojedinaca, od političkih aktera kao društvene skupine očekuje rad za zajedničku korist ili opće dobro. Ako kroz vrijeme zajedničko iskustvo članova jednog društva sugerira postojanje predvidivog i raspoznatljivog obrasca da se svaki prihvatljiv društveni cilj može ostvariti prihvatljivim i prosocijalnim sredstvima, tada će prevladavati društveni odnosi u kojima se svaka poštena i moralna aktivnost u konačnici isplati. Tada je moguće govoriti o postojanju i važenju stabilnih i provjerenih obrazaca u svim društvenim odnosima, a posebno o važenju jasnih i mjerljivih kriterija u profesionalnim odnosima. Nasuprot tome, društvena stvarnost u kojoj mehanizmi formalne socijalne kontrole dopuštaju pojedinačnoj devijantnosti da ostane nekažnjena, ili se kazneni progon namjerno izbjegava kako bi se potom neki kriminalan čin pokušao opravdati ratnim okolnostima ili u ime „viših ciljeva“ poput „stvaranja države“, otvara se širok prostor mogućnosti da pojedinačni eksces postane redovita pojava. Nepoželjni i sramotni primjeri s vremenom postaju poželjni uzori, ratni profiteri pretvaraju se u uspješne poduzetnike, a njihovom „sposobnošću“ i „u ime

razvoja“ članovi društva koji su desetljećima stvarali društvena dobra preko noći ostaju bez svog udjela i bez radnih mjesta. Istodobno drugi, a posebno mlađi članovi društva, promatraju i donose zaključke: ako bogatstvo stečeno prijevarom i nasiljem ostaje u rukama počinitelja, ako se takva nedjela ne mogu i ne žele sankcionirati, tada vrline kao što je marljivo učenje, poštenje i pravednost nisu dobar izbor za uspjeh. Naprotiv, donose neizvjesnu budućnost u kojoj opet presudne odluke donose upravo društveni akteri čije su kriminalne aktivnosti i bezobzirnost prouzročile trajne strukturne poremećaje (Matić, 2003.). Budući da zakon ne može sustići velike prekršitelje i dužnike, pokradeno društveno bogatstvo, a sada „zajednički dug“, vraćaju ostali građani čiji je standard ionako uzdrman bezakonjem. Takvo društvo ne jamči svojim članovima da će poštenje i marljivost biti nagrađeni, naprotiv, živjeti u skladu sa zakonom često znači postati žrtvom bezlične i disfunkcionalne birokratske procedure. Na kraju, umjesto slike o kriminalu kao rizičnoj i neisplativoj aktivnosti, bezakonje postaje prihvaćeno i priznato sredstvo bogaćenja i uspjeha.

Društvena se struktura Hrvatske očito izmijenila proteklih dvadesetak godina. Hrvatsko društvo ranih 80-ih doživljava otvaranje tržišnim tokovima i smrt karizme poretka. Potom ranih 90-ih prevladava, uz izloženost društva ratnoj agresiji, neuređenost društvenih odnosa te pokušaj izgradnje novog ekonomskog i političkog sustava, dok se od 2000. godine govori o podmaklim procesima demokratizacije i modernizacije hrvatskoga društva. Razni oblici devijantnosti, korupcije i kriminala, prisutni u hrvatskom društvu na specifičan način, osvjetljaju promjene u strukturi, a uz pretpostavku da se promjena strukture odražava na vrstu kriminalnih aktivnosti, svakako je moguće govoriti i o povratnom utjecaju. Stvara se začaran krug strategija u podlozi perpetuiranja kriminalnih praksi te je moguće govoriti da je hrvatsko društvo danas razape-to između procesa demokratizacije i kriminalizacije.

Za razumijevanje strategije koju koriste političke elite, borci za ljudska prava i sl., a koja se može opisati kao moralno poduzetništvo, važno je primijetiti da upravljanje lijevim ili desnim simboličkim bremenom „kako bi se proganjalo crne ili crvene vragove“ ustrajno reciklira pozicije koje su se iskustveno pokazale kao sigurne u promoviranju sebe u oštrom kontrastu s drugim. Strategije takvog poduzetništva zamjenjuju klasične vrijednosti poduzetništva, poput inovacije, usavršavanja znanja i kompetentnosti... Poduzetnost hrvatskog društva oko vlastita pomaka vrtjela se oko vrijednosti *moralnog* (moralizatorskog, no

samoprogllašeno i percipirano moralnog, kao onog pravog) nadglasavanja daleko više nego oko rješavanja strateški definiranih problema.

Teorijski zasnovano na simboličko-interakcionističkom i interpretativnom naslijeđu, riječ je o reakcijskom pristupu definiranju nepodobnog (ali i devijantnog i kriminalnog), o procesima etiketiranja i stigmatiziranja kao snagama provođenja simboličkog terora nad Drugim. Moralnim poduzetnicima Stanley Cohen u svojoj knjizi *Folk Devils and Moral Panics* naziva osobe koje pokreću moralnu paniku, tj. provociraju snažan osjećaj što ga izražava veći broj ljudi prema određenoj društvenoj skupini koja, kako se čini, prijeti u nekom trenutku društvenom poretku.

Društveni akteri poput umjetnika, znanstvenika, sportaša ili poduzetnika koji imaju kapacitet ponuditi kreativnu ideju, vještinu ili umijeće, a koju ostali članovi društva prepoznaju i kupuju kao konkretnu vrijednost i korist, žive od svog rada, a ponekad ostvaruju i zavidnu materijalnu dobit, ugled i društveni utjecaj. Aktivnost koju takvi društveni akteri nude i prodaju u najširem je smislu moguće nazvati poduzetništvom. Nasuprot njima, kroz ukupnu povijest ljudskog roda pojavljuju se akteri koji ne mogu ponuditi ništa novo ili potaknuti suvremenike na stvaralačku akciju koja bi rezultirala kakvim konkretnim dobrom. Ipak, ne odustaju od ambicije da uz svoje ime vežu bogatstvo, slavu i moć, te kako bi to ostvarili pribjegavaju aktivnostima koje ne rezultiraju vrijednostima ili dobrom za sve ili za širi krug ljudi, već isključivo za njih same, užu grupu suradnika te za neke odabrane sljedbenike ili istomišljenike. Jedna od „najuspjelijih“ djelatnosti kojom se bave jest stvaranje klime o vlastitoj nezamjenjivosti i mesijanskoj ulozi u borbi protiv „sila zla“ ili „svih vrsta unutrašnjih i vanjskih neprijatelja“. Kako bi se klima ugroze održala, potrebno je uvijek iznova inducirati neki nov oblik moralne panike i tako trajno kod sljedbenika pobuđivati osjećaj neizvjesnosti i napetosti, tj. režirati „... epizode široko rasprostranjene tjeskobe, straha i moralnoga ogorčenja koje su potaknute očigledno beznačajnim događajima“ (Abercrombie, Turner i Hill, 2008., 216). „Moralna panika ima dugu i raznoliku povijest, od lova na vještice u 16. stoljeću do strahova vezanih uz uživatelje droge ili ulične prijestupnike u suvremenom društvu. Obično se sastoji od identifikacije narodnog demona kojeg se smatra odgovornim za svaku moralnu ili društvenu štetu koja se dogodila. Zahtijeva se kažnjavanje ili ponovna uspostava pravih moralnih vrednota. Ti zahtjevi mogu poprimiti oblik moralnog križarstva (primjerice protiv alko-

hola ili droga) što ga predvode moralni poduzetnici koji od ispravljanja percipiranog zla mogu učiniti svoje životno djelo. U suvremenim društvima masovni mediji igraju važnu ulogu u moralnoj panici, šireći glasine i pridonoseći spirali tjeskobe i straha. Moralna panika je društveni pokret koji zahtijeva sociološko objašnjenje. Većina teorija promatra je kao odgovor na društveni pritisak, iako neki smatraju da je uglavnom potiču elite koje kontroliraju masovne medije“ (Abercrombie, Turner i Hill, 2008., 217).

Umjetnost takvih podjela ne pretpostavlja prirodnost ikonih drugih podjela, ali ipak opstaje u svojoj *ili-ili* logici. Instrumentalizacija žrtava, prozivanje „onih“ koji im nisu iskreni prijatelji i veličanje svoje potpore i skrbništva, kao oblik političke strategije u ratnoj i poslijeratnoj društvenoj stvarnosti, često su se pokazali kao uspješan model skretanja pozornosti javnosti od vlastitih nerazjašnjenih, sumnjivih, pa sve do, po posljedicama, zloćudnih aktivnosti koje se nalaze u temeljima moralne i ekonomske krize našeg društva. Ovdje se svakako nameće i potreba progovaranja o činjenici nedostatka kritičke svijesti u hrvatskom društvu, zbog čega je i operativno moguće okorištavati se napuhavanjem podjela od kojih i pozicija i opozicija žive u nerazdvojnoj simbiozi, koristeći se operativno jednakim strategijama stigmatizacije te tako opstaju s obzirom na to koliko su dobri moralni poduzetnici. Tako se i dalje podobni uspinju društvenom ljestvicom, unatoč tome što ne znaju kako, primjerice, funkcionira tržište ili kako iskoristiti kapital i resurse. Gotovo je i suvišno reći da prevlast takvih političkih strategija, pogotovo uz miješanje političkih u profesionalne i ine sfere, te nedostatak kritičke svijesti priječe put u sadašnjosti utemeljenim definicijama problema kao i strateškom osmišljavanju pristupa njihovom rješavanju. Stoga se može zaključiti da se među oblicima društvenog djelovanja kojima se i dalje manipulira žrtvama, braniteljima i svim hrvatskim građanima, i koje su pridonijele razapetosti hrvatskog društva između procesa demokratizacije i kriminalizacije, svakako nalazi i *moralno* poduzetništvo njegovih aktera.

S obzirom na to da je do sada bilo riječi o društvenim procesima koji su omogućili da se, umjesto humanog i bezinteresnog odnosa prema žrtvi, obnavlja manipulacija, a time i dodatna viktimizacija, sada je potrebno pokušati raspraviti kako iskoristiti zanemarene društvene potencijale, preokrenuti negativan proces i osigurati prostor za bezinteresan respekt žrtava.

4. POTENCIJALI PROMJENE: JAVNOST, UMJETNOST I ZNANOST

Koji su postojeći a ujedno i zanemareni potencijali hrvatskog društva koji mogu utjecati da u odnosu prema žrtvama prevlada bezinteresno poštovanje i iskrena sućut, civilizirana potreba za odricanjem od zločina i pravična osuda krivih i odgovornih, a da se istodobno razotkrije svaki pokušaj instrumentalizacije žrtve i njezine višestruke viktimizacije? Prije svega, ovakav pristup, koliko god i službeno bivao potvrđen, neće zaživjeti bez jasno definiranog cilja kad je u pitanju odnos prema žrtvama, a to je stvaranje društvene klime djelotvorne u smislu da se budućnost društva oslobodi okolnosti koje uopće dovode do žrtava. Izgradnja takvog cilja nije uvjerljiva ako se istodobno ne potaknu svi kapaciteti kojima bi se osiguralo poštovanje ili pomoć žrtvi bez ikakvog dodatnog interesa, a da se ujedno ne potakne i promocija edukacijskih i odgojnih sadržaja koji bi osigurali djelotvornu prevenciju nekih budućih stradanja.

Kako spomenute želje ne bi ostale puke želje, koje se ionako već mogu čuti u doba raznih godišnjica i državnih manifestacija, potrebno je postaviti pitanje: na koje je okolnosti uopće moguće utjecati? Prije svega, postoje okolnosti koje je teško i mukotrpno prevenirati gotovo kao što je teško ili nemoguće spriječiti neprijateljsku propagandu i planove u doba pripreme rata. Suprotstavljanje zlonamjernoj instrumentalizaciji, tj. iscrpljivanje u reakcijama, uvijek znači ići na ruku neprijatelju i nesvjesno pristajati na njegova pravila, čime se gubi energija u onim aktivnostima koje ionako nemaju nikakvu drugu svrhu osim provokacije, a time i zadržavanja inicijative. Umjesto uvijek novih, uglavnom opravdanih ljutih reakcija i zgražanja različitim oblicima negacije ili relativizacije zločina, od kojih su vjerojatno najzlonamjerniji pokušaji da se žrtva prezentira kao ona koja je sve izazvala ili da ju se ocrni kao zločinca koji je stradao u nekakvoj „prekomjernoj osvetničkoj reakciji“, relativno je lako moguće ostvariti okolnosti da žrtva prestane uvijek iznova stradavati u tzv. prijateljskoj vatri. U tom smislu moguće je posredovati ideju o opasnosti instrumentalizacije i manipulacije žrtvama, koje se događaju pred publikom i za publiku, a to je već pitanje koje izravno pogađa savjest svakoga tko pasivno pristaje na ulogu u publici. Pristajanjem na takvu ulogu izravno se pruža podrška različitim oblicima moralnog poduzetništva jer je pasivan pristanak na manipulaciju uz opravdanje da tako svi čine, ili da to ipak dolazi „s naše strane“, puno lakše sebi opravdati. Nasuprot tome, puno je teže u svakoj novoj situaciji koja uključuje neku relaciju prema društve-

noj stvarnosti, uzrocima problema, prema vremenu obrane od agresije, prema žrtvama i braniteljima, uporno držati kritičku distancu i time čuvati osobno dostojanstvo i slobodu.

Jedini pristup koji će osigurati da zainteresirani dobronamjerni građani zaštite žrtve rata od manipulacije koja im oduzima osobnost i dostojanstvo jest prije svega sačuvati vlastitu osobnost i dostojanstvo pred naletima manipulacije. Izvore manipulacije relativno je lako razotkriti jer se uvijek može očekivati od onih društvenih aktera koji će se, prema samoj logici struktura iz kojih dolaze, teško samoinicijativno odlučiti djelovati za zajedničko dobro, a da to ne bude potaknuto demokratskim pritiskom izvana od strane sugrađana, ali se zato vrlo lako bez zahtijevane odgovornosti upuštaju u borbu za osobni ekonomski ili politički profit.

Razumljivo da se potencijal za bezinteresan pristup žrtvama ne krije u spomenutim nositeljima političke i ekonomske moći, ali se zato krije u onim društvenim prostorima i kategorijama koje su i do sada relativno uspješno zadržavale prostore autonomije i koje su se znale suprotstaviti agresivnoj kolonizaciji bezlične logike profita. Tu se prije svega misli na prostore znanosti, umjetnosti i tzv. šutljive javnosti.

Šutljiva javnost ima potencijal da već duboko prisutno bezinteresno poštovanje, koje se događa kroz *tihno sjećanje* i *tihu podršku*, pretvori u središnji i jedinstven odnos prema žrtvi. Koliko god se taj pristup čini manje prisutnim, što zbog nedostatka javnog, prije svega medijskog interesa, što zbog objektivnog nedostatka *popularnog sadržaja*, riječ je o najrasprostranjenijem i najprisutnijem odnosu prema iskustvu žrtve.

Umjetnost nije ni izdaleka iskorištena u mogućnostima da osigura najslobodnije zamislive interpretacije koje odolijevaju izvanjskom, parcijalnom i kratkoročnom interesu, a izražavaju ono najdublje, najhumanije i najuniverzalnije iz nekog iskustva. Gotovo je nevjerojatno kako su daleko u vremenu i prostoru dospjeli, primjerice, filmski umjetnici u društvima sa sličnim iskustvom koje uključuje globalno razumljivo suprotstavljanje zlu i pojam žrtve za slobodu, a da se dva desetljeća poslije još nije pojavio trajno upečatljiv film, primjerice, o Vukovaru.

Znanost, a to je prije svega, prema logici predmeta istraživanja, društvena znanost, čuva potencijal hladne (što ne znači nehumane i nezainteresirane) analize i kritičke interpretacije podataka. Upravo znanstveni pristup jamči da će se s jedne strane uspješno izbjeći opasna zamka, kakva je patetika, toliko prisutna u političkom govoru,

a koja je u stanju kontaminirati svaku plemenitu aktivnost i preokrenuti je u svoju suprotnost. Jednako tako, ali na drugoj strani, znanstveni pristup ima potencijal kreirati nepresušan izvor inspiracije za odgojne sadržaje o ljudskim pravima te edukacijske građe o okolnostima u kojima su ljudi s imenima, prezimenima, osobnim iskustvima, snovima i željama postali žrtve toliko puta u povijesti realizirane ideje o pljački, porobljavanju i uništavanju drugih za egoistične ciljeve pojedinaca, koji su na takve zločine uspjeli motivirati tisuće sljedbenika. Samo će naporna i ustrajna priprema i prijenos edukacijskih i odgojnih sadržaja o jedinstvenom iskustvu žrtve osigurati djelotvornu prevenciju da potencijalni sljedbenici zločinaca slobodnom voljom postanu promotori i borci za ljudska prava i društvo bez žrtava.

5. ZAKLJUČAK

Prevlada li u društvenom odnosu prema žrtvi bezinteresni respekt nad instrumentalizacijom, negacijom ili relativizacijom žrtve, a cilj spomena žrtve sjećanje i poštovanje kao vrijednost po sebi, potiče se niz novih, ali bitno humanih mogućnosti djelovanja među svim uključenim akterima. Prije svega, u međuljudskim se odnosima razvija osjetljivost za prava drugih, sposobnost za odricanje i promociju odricanja kako bi se pomoglo potrebitijima od sebe, jer se sjećanje na život i iskustvo žrtve vremenom pretvara u uzor upravo takvih vrlina. Osim toga, žrtva nastavlja živjeti u sjećanju, ali ne više kao broj već kao osobnost, netko poput svakoga od nas, s imenom i prezimenom, tko je u određenom smislu podnio najveći teret i omogućio da život teče dalje i na taj način u moralnom smislu zadužio ostale. Tada je moguće, bez konačno i bez patetike, na temelju vidljivih dokaza, zaključiti da ako se već jednom dogodilo ono što se ne može vratiti, sada se događaju promjene koje jasno govore da iskustvo žrtve nije ostalo besmisleno te da žrtva u konačnici ostvaruje besmrtnost.

Ako u društvenom odnosu prema žrtvi prevlada bezinteresni respekt, događaju se promjene koje raspršuju ideju o pobjedi zla, a koje donosi nove žrtve sve dok se obnavlja poziv na besciljnu i besmislenu osvetu. Nasuprot tome, prenosi se poruka o tome da je jedina poželjna budućnost društva utemeljena na načelima pravednosti, solidarnosti i uvažavanja osobnosti drugih članova društva, za razliku od putova u kojima se dopušta razvoj nepravde, sebičnosti i ugrožavanja ljudskih i građanskih prava. Ako

prevlada spomen i poklon žrtvi, započinje društveni proces kojim će se precizno i beskompromisno odstraniti sve što od takvog plemenitog odnosa udaljava, a to je bilo koji individualan ili parcijalan interes koji žrtvu trajno pretvara u puko sredstvo uvjeravanja, dociranja, poziva na osvetu i sl.

Nasuprot tome, ako se kroz vrijeme zaboravi kako su bezinteresni spomen i poklon žrtvi vrijednosti kojima valja težiti radi njih samih, gotovo je svejedno hoće li u konačnici na društvenoj sceni prevladati negacija, relativizacija ili instrumentalizacija žrtve. Potpuno je svejedno hoće li javnost svjedočiti instrumentalizaciji žrtve u političke svrhe kroz prigodne patetične govore, moralne i političke lekcije ili pozive na osvetu, ili će se uloga žrtve negirati i relativizirati.

Ako ne prevlada bezinteresno poštovanje žrtve, u svim je ostalim slučajevima rezultat isti: u vremenima stradavanja žrtvi je oduzeto pravo na život, a svakom se daljnjom instrumentalizacijom ciljano pretvara u sredstvo, tj. običnu stvar, čime joj se iznova i u duhovnom smislu oduzima pravo na život.

LITERATURA

- N. ABERCROMBIE, S. HILL, B. S. TURNER (2008.), *Rječnik sociologije*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- S. COHEN (2002.), *Folk Devils and Moral Panics*, London, Routledge.
- A. GIDDENS (2007.), *Sociologija*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- E. GOFFMAN (2000.), *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*, Beograd, Geopoetika.
- R. MATIĆ (2003.), *Društvena promocija bezakonja – uvod u sociologiju devijantnosti*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- M. WEBER (1976.), *Privreda i društvo*, Beograd, Prosveta.
- M. WEBER (1978.), *Economy and Society*. New York, Los Angeles, London, University of California Press Berkeley.